

HEMŞİRELİK/ HASTABAKICILIK

Didem İlkem TERZİ

Devletlerin en güçlü olduğu dönemler aynı zamanda en çok savaştıkları dönemlerdir. Bu savaşlar ise yalnızca cephedeki askerlerle değil, cephe gerisinde yapılan lojistik destekle kazanılır. Sağlık hizmetleri de bu destek unsurlarından biridir. Savaşta yaralanan veya hastalanan askerlerin tekrar cepheye dönebilmeleri ya da savaş sonrasında hayatlarına devam edebilmeleri için sağlık hizmetleri hayati önemdedir. Osmanlı Devleti de tarihinin büyük bölümünde savaş hâlinde olduğundan sağlık hizmetlerine daima ihtiyaç duymuştur. Ancak bu hizmetlerin kapsamı, niteliği ve sunan kişiler zaman içinde değişmiştir. Osmanlı'da sağlık hizmetleri denince akla ilk gelen hekimler olsa da bu hizmetin önemli bir kısmı hemşirelik veya hastabakıcılık diyebileceğimiz alan tarafından karşılanmıştır.

Osmanlı'da kadınların sağlık hizmetlerine katılımı ilk olarak geleneksel roller çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kadınlar genel olarak aile bireylerine ya da yakın çevrelerine hastalık dönemlerinde yardımcı olmuştur. Bu yardım çoğu zaman dinî ve ahlaki sorumluluklarla açıklanmış, bir meslek olarak görülmemiştir. Ancak 19'uncu yüzyıldan itibaren Osmanlı'da modernleşme hareketleriyle birlikte kadınların bu alandaki rolleri değişmeye ve Tanzimat Dönemi'yle beraber

eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi alanlarda kadınların daha görünür hale geldiği bir süreç başlamıştır. Bu süreçte açılan hastaneler, sivil toplum kuruluşları ve kadın dernekleri hemşirelik mesleğinin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Florence Nightingale, 1854 yılında Osmanlı Devleti'ne gelerek Kırım Savaşı sonrasında yaralı ve hasta askerlerin tedavisini hastane olarak kullanılan Selimiye Kışlası'nda üstlenmiş ve yaralı askerleri iyileştirirken aynı zamanda onların hastalık ve ölüm oranlarını da incelemiştir. Gece gündüz demeden elinde mumu/feneri ile yaralı askerlerle ilgilendiği bilinen "*Lambalı Kadın*"a başlangıçta 38 kişilik bir hemşire heyeti eşlik ederken daha sonra bu heyete 47 kişi daha eklenmiştir. Böylece askerlerin %42 olan ölüm oranı iyi bakım ve takip sayesinde %2'ye gerilemiştir. Oranlarda yaşanan değişim Osmanlı kadınlarının da ilgisini çekmiş ve kadınlar arasında neden Müslüman kadınların da gayrimüslimler gibi kendi askerlerinin tedavi ve bakımlarında görev alamadığını sorgulamaya başlamıştır. Bu sorgulamalar 1876 yılında Midhat Paşa'nın Eşi Lamia Hanım ve Osmanlı'nın aydın kadınlarının önderliğinde Yaralılara Yardım Komitesinin kurulmasının önünü açmıştır. Komite tıpkı Nightingale ekibinin yaptığı gibi yaralı askerlerin tedavisine yardıma ek olarak gıda, giysi, tıbbî malzeme ve para yardımlarını da kapsamıştır ama tam manasıyla bir hemşirelik/hastabakıcılık hizmeti verdiği söylenemez.

11 Haziran 1868 tarihinde "*Mecrûhîn-i Mardâ-yı Askerîye-ye İmdâd ve Muâvenet Cemîyeti*" ismiyle kurulan cemiyet, 1877 yılında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ismini almış ve 1879 tarihli nizamnamesine "*İşbu cem'iyet, birisi erkeklere ve diğeri kadınlara mahsûs olarak iki kısıma ayrılıp bunların ikisi de bir maksad-ı müşterek üzere hidmet edecektir*" maddesi eklenerek ileriki bir tarihte kadın şubesinin açılacağına sinyalini vermiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında gönüllü kadınların hasta ve yaralı askerler için yaptıkları çalışmalar, bu alandaki ilk kurumsal adımlar olmuştur. Hilâl-i Ahmer, ilerleyen yıllarda hemşire yetiştirmek üzere kurslar açmış ve bu kurslardan mezun olan kadınlar savaş alanlarında görev yapmıştır. Bu kadınlar hemşirelik eğitimi alarak bilgi ve becerilerini artırmış, aynı zamanda toplumda kadınların da savaşta aktif roller alabileceğini göstermiştir.

İlk hastabakıcılık dersleri kadınlar heyetinin de kurucularından olan Dr. Besim Ömer tarafından 1889'da ebelere verilmiş, askerî sağlık hizmetlerindeki sıhhiye askerlerine ise eğitim 1898'de gerçekleşmiştir. Cemiyetin Hanımlar Heyetinin kurulması, ülkede kadınların toplumsal rollerde yer almasına öncülük etmiştir. 1910 yılı Mart ayına gelindiğinde bu kez kadınların talebi üzerine Dr. Asaf Derviş Bey hastabakıcılık dersleri vermiştir.

Balkan Harbi'nden yalnızca iki sene sonra Dr. Besim Ömer, dönemin şartlarına rağmen kadın-

lar ve askerler için bir adım daha atarak 27 Ocak 1914 günü Dârü'l-fünûn Konferans Salonu'nda kadınlara hitaben bir konferans tertiplemiştir. Konferansta sarfettiği *"İşte bundan dolayıdır ki; her yerde hastabakıcılar kadınlardan yetiştiriliyor. Daha doğrusu gerek böyle bir buhranlı zamanda vatanına ve gerek sulh ve asâyiş hengâmında âilesine hizmet eylemek üzere kadınlara hastabakıcılığa dâir ma'lûmat-ı lâzıme veriliyor."* sözleriyle savaş zamanı yaralanan her askerin birer kardeş, baba, eş ve evlat olduğunu anlatmış ve bu askerler cephe de gerisinde onlara bakmak, yaralarını sarmak görevinin de kadınlara ait olduğu vurgulamıştır.

Dr. Besim Ömer'in vasıtasıyla 1914 yılında açılan hastabakıcılık kursu sonunda ilk olarak 27 kadın eğitimlerini başarıyla tamamlamıştır. 30 Haziran 1914 tarihinde cemiyet genel merkezinde düzenlenen resmî bir törenle Hanımlar Heyet-i Merkezîyesinin Reisi Başkadın Efendi ve Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi, kursu tamamlayan kadınlara diplomalarını bizzat takdim etmiştir. İlk defa bu diplomayı alan kadınlar ise; Belkıs Cemal, Belkıs Halil, Belkıs Ragıp, Servet Şakir, Hâlet Şakir, Hâlîme Halim, Hadice İbrahim, Hadice Âgâh, Remize Cemal, Sadiye Halil, Seniha Rauf, Saâdet Şakir, Saâdet Cemal, Sabiha Hakkı, Talât Süreyya, Aîşe Süreyya, Aliye Ali Rıza, Fâhire Sezâi, Leylâ Vâhîd, Leylâ Yusuf Râzi, Münîre İsmail, Mâcîde Besim, Mehri Basri, Mebruke Memdûh, Mebrûre Bekir, Nâile Hamdi, Nâime Hasbi Hanımefendiler idi. İs-

tanbul'da açıldıktan sonra başarı ile ilk mezunlarını veren hastabakıcılık kursu, çok geçmeden Bursa'da da açılmış ve orada da 25 kadar hastabakıcı yetiştirilmiştir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından düzenlenen kurslarda eğitim alarak diploma sahibi olan ya da gönüllü olarak hastabakıcılık görevine başlayan kadınlar, öncelikli olarak Çanakkale-İstanbul hattında yer alan sağlık kuruluşlarında istihdam edilmiştir. Bu kadınlar, kolluklarında Hilâl-i Ahmer'in simgesi olan al hilâlli pazubantları taşıyarak Çanakkale Cephesinde yaralanan veya hastalanan askerlerin tedavi süreçlerinde aktif rol üstlenmiştir. Söz konusu hat üzerindeki hastanelerde toplamda 284 hastabakıcı görev almış olsa da cephe de çatışmaların şiddetinin artmasıyla birlikte bu kez doktor ve cerrah eksikliği ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu eksikliği gidermek amacıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, gönüllü doktor ve cerrah temini için gazeteler aracılığıyla ilanlar yayımlamış; gönüllü sağlık personeli 1915 yılı Nisan ayında Resid Paşa vapuruyla İstanbul'dan Çanakkale'ye, oradan da Gayret-i Vataniye vapuruyla Gelibolu Yarımadası'na sevk edilmiştir. Sevk edilen sağlık personelinin, bölgede faaliyet gösteren Hilâl-i Ahmer hastanelerine dağıtımı bu şekilde sağlanmıştır.

Çanakkale Cephesinde yaralanan veya hastalanan askerler, durumlarının ciddiyetine göre cephe gerisinde ya da çevre şehirlerde kurulan hastanelere sevk edilmiştir. Bu sevk işlemleri, Şirket-i

Hayriye ve Seyr-i Sefain İdaresi tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kullanımına tahsis edilen vapurlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde gönüllü olarak görev yapan kadınlar, sevk sırasında vapurlarda askerlerin bakımı ve tedavisiyle yakından ilgilenmiştir. Örneğin Mürefte'de Hilâl-i Ahmer Cemiyetine ait bir hastanede, askerlerin kişisel bakımlarından giysi temizliğine, hijyenik tedavi koşullarının sağlanmasından moral desteği sunan ikramlara kadar her detay düşünülmüş ve uygulanmıştır. Bu hizmetlerin tamamı, *"Mürefte Kadınları"* olarak anılan gönüllü kadınlar tarafından üstlenilmiş; askerlere dağıtılan çarşaf, bere, gömlek ve nevresim gibi malzemelere bu ibare işlenerek onların katkısı sembolleştirilmiştir.

Öte yandan, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi tarafından 22 Mayıs 1915 tarihinde Çanakkale Muharebeleri sırasında İstanbul'a sevk edilen yaralı askerlerin sayısındaki artış üzerine, hastabakıcı ihtiyacını karşılamak amacıyla bir toplantı düzenlenmiştir. Çağaloğlu Hastanesinde gerçekleştirilen bu toplantı ile Osmanlı kadınlarına çağrıda bulunulacak sağlık hizmetlerinde görev alacak gönüllü kadın sayısının artırılması hedeflenmiştir.

Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin düzenlediği konferanslara katılan ve savaşlar esnasında mesleğini yerine getiren hastabakıcılardan bazılarının isimleri yalnızca evraklarda geçerken bazılarının isimleri ise birçok kesimden insa-

nın hafızasına kazınmıştır: Reşid Paşa vapurunda yaralı ve hasta askerlere yardımlarından dolayı madalya sahibi olan Safiye Hüseyin, her tedavi sonrası hastalarına “pışpış” dediği için bir süre sonra “Pışpış Hemşire” olarak anılmaya başlayan Anna Schwarz, Fatma Nesime, Kerime Salahor, Münire İsmail, İhsan Raif Hanım, Marie Luise Becker ve daha niceleri...

Çapa Dârü'l-Muallimât Hastanesinde tedavi gördükten sonra Gelibolu'ya geri dönerek savaşa kaldığı yerden devam eden Takım Çavuşu Bekir Sıtkı Efendi, tedavi sürecinde hastabakıcılardan gördüğü ilgi ve şefkate kayıtsız kalmamıştır. Bekir Sıtkı, minnettarlığını ifade etmek amacıyla bir teşekkür mektubu kaleme alarak yalnızca kendi duygularını değil, benzer durumda olan pek çok askerin hislerini de dile getirmiş ve tedavi sürecinde gösterilen özverinin, diğer yaralı askerler için de aynı şekilde devam etmesini temenni etmiştir. Mektubunun sonunda ise “*Emîn olunuz ki bu hizmetlerinizin orduya verdiği ruh öyle bir kuvvettir ki maddî kuvvetlerin hiçbirisi onlar kadar güçlü olamaz. İyi ettiğiniz hiçbir yaralı ikinci, üçüncü, beşinci def'a daha yaralanmaktan korkmuyor.*” sözleriyle, cephe gerisinde görev yapan hastabakıcı kadınların, askerlerin moral ve motivasyonları üzerindeki etkisini güçlü bir şekilde vurgulamıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve ardından gelen Kurtuluş Savaşı kadınların sağlık hizmetlerindeki rollerini daha da görünür hale getirmiştir. Erkeklerin cepheye

gitmesiyle birlikte kadınlar hastanelerde, seyyar revirlerde ve yardım kuruluşlarında aktif olarak çalışmıştır. Bu dönemde hemşirelik mesleği daha fazla saygı görmeye başlamış, kadınların kamusal alandaki varlıkları meşrulaştırılmıştır. Savaş sonrası dönemde ise hemşirelik mesleği kurumsallaşmış hem eğitim kurumları hem de meslek örgütleri aracılığıyla gelişimini sürdürmüştür.

Osmanlı'da hemşireliğin tarihsel süreci, kadınların toplumdaki rollerinin nasıl değiştiğini göstermesi açısından da önemlidir. Savaşlar sadece yıkım getirmemiş, aynı zamanda bazı alanlarda dönüşümün önünü açmıştır. Hemşirelik, bu dönüşümün en somut örneklerinden biridir. Kadınların bilgi, beceri ve şefkatleriyle yürüttükleri bu hizmet, sadece askerlerin değil, toplumun genel sağlığını da etkilemiştir. Bugün modern hemşirelik mesleğinin geldiği noktada, geçmişte bu alanda emek veren kadınların katkısı yadsınamaz.

Kaynakça

- “Dârü'l-fünûn'daki Hilâl-i Ahmer Konferansı”. Tasvîr-i Efkâr. 24 Kânûn-ı Evvel 1330/6 Ocak 1915.
- “Düşmanın bir Hareket-i Denâ'etkârânesi”. Tanîn. 6 Kanûn-ı Evvel 1331/19 Aralık 1915.
- “Enver Paşa'nın Hastahâneleri Ziyâreti”. Tasvîr-i Efkâr. 14 Mayıs 1331/27 Mayıs 1915,
- “Gençliğin Heyecânı”. Tanîn. 21 Temmuz 1331/3 Ağustos 1915.
- “Hilâl-i Ahmer'de”. Sabâh. 1 Teşrîn-i Sâni 1330, 14 Kasım 1914.
- Alkan, Tolga. “Hemşirelerin Hemşirelik Tarihi Bilgileri ile Meslekî Tutumları”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans

Tezi), Yozgat Bozok Üniversitesi-Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Ortak Yüksek Lisans Programı, Yozgat 2019.

- BOA, DH.KMS., 26/26.
- BOA, MV, 243/75.
- Burhan Cahid. “Harb ve Kadınlarımız”. Yeni Gazete. 18 Ekim 1912.
- Cumalı, Didem İlkem. “Osmanlı Devleti'nde Askere Sivil Yardımın Gelişimi ve Çanakkale Cephesi Örneği”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale 2023.
- Cumalı, Didem İlkem. “Savaşta Önemi Anlaşılan Me(s)lekler: Osmanlı Devleti'nde Hasta Bakıcı Kadınlar (Hemşireler) Tarih Sahnesine Nasıl Çıktı?”. Anafarta Dergisi. Sayı: 23; 56-65.
- Doktor Besim Ömer. *Hastabakıcılığa Dâ'ir. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matba'ası, 1337 [1921].*
- Düzcü, Levent. “Besim Ömer Akalın”. Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi. Ed. Murat Karataş. İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını (ISBN: 978-605-80897-7-8), 2023.
- Hacıfettahoğlu, İsmail. *Dr. Besim Ömer Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer'e Dair Konferans*. İstanbul: Türkiye Kızılay Derneği, 2009.
- K.A., 193/88.
- K.A., 193/90.
- K.A., 221/43.
- K.A., 336/3.
- Kaplan, Leyla. *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını 1908-1928*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.
- Mehmed Emin. *Hastabakıcı Hanımlar*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1333.
- Ökdem, Dr. Şeyda. Abbasoğlu, Uzm. Aysel. Doğan, Uzm. Nevin. “Hemşirelik Tarihi, Eğitimi ve Gelişimi”. Ankara Üniversitesi Dikimevi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Yıllığı. 2000, C.I, Sayı:1; 5-11.
- Saral, İsmail Tosun. “Bandırma Hastane Gemisi”. Anafarta Dergisi. Sayı: 21; 8-13.

- Saral, İsmail Tosun. “*Osmanlı Hastane Vapurunda Fedakâr Alman Hemşire: Marie Luise Becker*”. Anafarta Dergisi. Sayı 20.
- Terzi, Didem İlkem. “*Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*”. Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi. Ed. Murat Karataş. İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları (ISBN: 978-605-80897-7-8), 2023.

Atıf

Terzi, Didem İlkem. “*Hemşirelik/Hastabakıcılık*”, Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, Ed. Murat Karataş, İstanbul, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları (ISBN: 978-605-80897-7-8-), 2025.

Didem İlkem Terzi, “*Hemşirelik/Hastabakıcılık*”, Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, Ed. Murat Karataş, İstanbul, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları (ISBN: 978-605-80897-7-8-), 2025.